

GENEZA I UWARUNKOWANIA POWSTANIA RZĄDU MILANA PANICIA W FEDERALNEJ REPUBLICE JUGOSŁAWII W 1992 ROKU

SŁAWOMIR LUCJAN SZCZESIO

ABSTRACT. *The origins and determinants of the Milan Panić government in the Federal Republic of Yugoslavia in 1992.* The article presents the political dynamics behind the appointment of Milan Panić as prime minister of the Federal Republic of Yugoslavia (FRY) in 1992. The study emphasizes the pivotal role of Slobodan Milošević and the pressure from Western governments in this decision. Following the violent dissolution of the Socialist Federal Republic of Yugoslavia and the conflicts in Croatia and Bosnia and Herzegovina, the newly proclaimed FRY faced severe UN sanctions and international isolation. In response to mounting domestic unrest and the need to improve relations with the West, Milošević first supported Dobrica Ćosić, a respected dissident writer, for the federal presidency. He then unexpectedly nominated Panić, a Serbo-American businessman, as prime minister of the FRY. Panić's selection was a calculated political maneuver by Milošević, aimed at navigating the deepening crises and breaking the country's international isolation while simultaneously maintaining his own dominant position.

STRESZCZENIE. Artykuł analizuje dynamikę polityczną, która doprowadziła do nominacji Milana Panicia na premiera Federalnej Republiki Jugosławii (FRJ) w 1992 r. Studium podkreśla kluczową rolę Slobodana Miloševicia oraz presję ze strony rządów zachodnich, które wpłynęły na tę decyzję. W następstwie gwałtownego rozpadu Socjalistycznej Federalnej Republiki Jugosławii i konfliktów w Chorwacji oraz w Bośni i Hercegowinie, nowo proklamowana FRJ stała się w obliczu surowych sankcji ONZ oraz międzynarodowej izolacji. W odpowiedzi na narastające niepokoje wewnętrzne i potrzebę poprawy relacji z Zachodem, S. Milošević najpierw poparł Dobricę Ćosicia, szanowanego dysydenta i pisarza, na prezydenta federalnego. Następnie, nieoczekiwanie, nominował M. Panicia, serbsko-amerykańskiego biznesmena, na premiera FRJ. Wybór M. Panicia był przemyślanym manewrem politycznym S. Miloševicia, mającym na celu opanowanie pogłębiającego się kryzysu i przełamanie międzynarodowej izolacji kraju, przy jednoczesnym zachowaniu jego własnej dominującej pozycji.

Autor: Sławomir Lucjan Szczesio, Uniwersytet Łódzki, Wydział Filozoficzno-Historyczny, Instytut Historii, ul. hm. Aleksandra Kamińskiego 27a, 90-219 Łódź, Polska, slawomir.szczesio@filhist.uni.lodz.pl

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4942-8182>

Keywords: Balkans, Yugoslavia, Federal Republic of Yugoslavia, Serbia, Milan Panić, Slobodan Milošević, collapse of Yugoslavia

Słowa kluczowe: Bałkany, Jugosławia, Federalna Republika Jugosławii, Serbia, Milan Panić, Slobodan Milošević, rozpad Jugosławii

Balcanica Posnaniensia. Acta et studia, XXXII, Poznań 2025, Wydawnictwo Wydziału Historii UAM, pp. 235–257, ISBN 978-83-67284-72-1, ISSN 0239-4278. Polish text with summaries in English and Polish

<https://doi.org/10.14746/bp.2025.32.12>



Przełom lat 80. i 90. XX w. przeszedł do historii jako czas dynamicznych przemian geopolitycznych w Europie. Dezintegracja bloku wschodniego, upadek Związku Radzieckiego i demontaż dwubiegunowego ładu światowego stworzyły przestrzeń do eksplozji różnorodnych aspiracji narodowych. Nastąpił burzliwy rozpad Socjalistycznej Federacyjnej Republiki Jugosławii (SFRJ), skutkujący wybuchem krwawych konfliktów zbrojnych w Europie Południowo-Wschodniej. W połowie 1992 r., w obliczu międzynarodowej izolacji nowo proklamowanej Federalnej Republiki Jugosławii (FRJ), złożonej z Serbii i Czarnogóry, na stanowisko jej premiera powołano niezwykle postać, Milana Panicia. Serbski emigrant i amerykański milioner objął stery polityczne w państwie, które znajdowało się w dramatycznej sytuacji. Postać M. Panicia, jak i jego krótkotrwała misja polityczna tworzą interesującą a zarazem mało znaną perspektywę w dziejach federacji jugosłowiańskiej początku lat 90. Celem artykułu jest przybliżenie politycznego kontekstu działań M. Panicia w obliczu skomplikowanej sytuacji wewnętrznej i międzynarodowej FRJ. Na podstawie metody historyczno-analitycznej i krytycznej analizy źródeł bazujących na wspomnieniach czołowych postaci politycznych FRJ, przeanalizowane zostaną okoliczności powołania M. Panicia na premiera, a także wyzwania, z którymi musiał się on mierzyć, sprawując to stanowisko. Jednym z celów jest odpowiedź na pytanie, dlaczego prezydent Serbii Slobodan Milošević postanowił wysunąć kandydaturę M. Panicia, choć ten nie był wcześniej związany z Socjalistyczną Partią Serbii.

Proklamowanie niepodległości przez Słowenię i Chorwację 25 czerwca 1991 r. stało się katalizatorem eskalacji napięć, które doprowadziły do wybuchu konfliktu zbrojnego w SFRJ¹. Wydarzenie to zapoczątkowało krótkotrwałe działania wojenne w Słowenii, a następnie wojnę w Chorwacji. Szybkie oderwanie się dwóch republik zainicjowało proces secesyjny w całym państwie. W ślad za Słowenią i Chorwacją wkrótce kolejne republiki – Macedonia oraz Bośnia i Hercegowina (BiH) – również podjęły kroki w kierunku suwerenności. Intensyfikacja działań militarnych w Chorwacji w drugiej połowie 1991 r. miała istotne znaczenie dla postrzegania konfliktu przez opinię międzynarodową. Te dramatyczne wydarzenia, szeroko relacjonowane przez media zachodnie, przyczyniły się do uznania strony serbskiej za głównego winowajcę wojny i rozlewu krwi. Spowodowały również zmianę podejścia wielu polityków, zwłaszcza z Zachodu, do kwestii uznania aspiracji niepodległościowych Słoweńców i Chorwatów, co stało się na przełomie 1991 i 1992 r.²

¹ Więcej o narastającym kryzysie w SFRJ po śmierci Josipa Broz-Tity: M. J. Zacharias, *Komunizm, federacja, nacjonalizmy. System władzy w Jugosławii 1943–1991. Powstanie, przekształcenia, rozkład*, Warszawa 2004, s. 397–608.

² M. Awadziun, *Obraz Serbii i Serbów w wojnie domowej w latach 1991–1995 jako przykład manipulacji mediów. Zarys problemu* [w:] *Poznać Balkany. Historia–polityka–kultura–języki. V*, red. K. Tarczyńska i A. Twardowska, Toruń 2013, s. 388–390; M. Czerwiński, *Chorwacja. Dzieje, kultura, idee*, Kraków 2020, s. 652–655; P. Żurek, *Słowenia w walce o niepodległość (1980–1992). Wyjść z cienia Jugosławii*, Kraków 2019, s. 251–255.

Na początku 1992 r. zawarcie kolejnego porozumienia o zawieszeniu broni między przedstawicielami Chorwacji a armii federalnej umożliwiło wysłanie wojsk pokojowych Organizacji Narodów Zjednoczonych i chwilowe wygaszenie konfliktu serbsko-chorwackiego. Niestety nie przełożyło się to na stabilizację w regionie. Wręcz przeciwnie – w BiH nastąpiła eskalacja napięć i można było zauważyć postępujące przygotowania do wojny trzech głównych grup etnicznych. Serbowie bośniaccy, wzorując się na wcześniejszych działaniach swoich rodaków w Chorwacji, tworzyli struktury quasi-państwowe³, które działały niezależne od władz republikańskich. Proces ten był wspierany przez Belgrad i S. Miloševicia⁴. Działania miały na celu uniemożliwienie secesji BiH od Jugosławii oraz zabezpieczenie interesów serbskiej ludności.

Przedstawiciele trzech narodów nie byli w stanie porozumieć się w kwestii przyszłości republiki, co ostatecznie doprowadziło do wybuchu wojny w kwietniu 1992 r. Nie powstrzymało jej także uznanie niepodległości BiH przez społeczność międzynarodową. Rozpoczęła się najkrwawsza i najbardziej dramatyczna odsłona konfliktów jugosłowiańskich ostatniej dekady XX w. Oddziały Serbów bośniackich, czyli Armia Republiki Serbskiej (VRS), korzystając z pomocy i wyposażenia armii federalnej, w krótkim czasie opanowały około 70% terytorium państwa, które 20 maja 1992 r. stało się nowym członkiem Narodów Zjednoczonych. VRS mogła liczyć na wsparcie licznych oddziałów paramilitarnych, a także wielu ochotników z Serbii. Stolica BiH, Sarajewo, została odcięta przez wojska Serbów bośniackich, a jej oblężenie będzie jednym z symboli tej wojny. Jak określił to serbski intelektualista i polityk D. Ćosić, „Ujmując wojnę bośniacką w najbardziej uogólniony sposób, wszyscy walczyli ze wszystkimi i wszyscy uciekali przed wszystkimi”⁵. Nowy konflikt na Bałkanach budził zainteresowanie świata, w tym mediów. Szczególną uwagę przykuwały bardzo dramatyczne wydarzenia, jak oblężenie Sarajewa, relacjonowane przez wielu dziennikarzy z całego świata, czy kolejne masakry i ofiary. Media zachodnie wielokrotnie

³ Serbowie bośniaccy stworzyli pod koniec 1991 r. kilka serbskich regionów autonomicznych, a w styczniu 1992 r. powołali Republikę Serbską w BiH, przemianowaną w sierpniu 1992 r. na Republikę Serbską. R. J. Donia, *Karadzić. Rzeźnik Bośni*, Warszawa 2023, s. 194, 209; D. Wybranowski, *Między niepodległością a dezintegracją. Bośnia i Hercegowina w XX i XXI wieku*, Szczecin 2011, s. 196–197.

⁴ Jak stwierdził Miloš Vasić: „Bez pełnego wsparcia politycznego, logistycznego, policyjnego i wojskowego Miloševicia, nie byłoby wojny w Bośni” – cyt. za: T. Gallagher, *The Balkans after the Cold War. From tyranny to tragedy*, London 2003, s. 88. Zob. także K. Pawłowski, *Polityka Federacyjnej Republiki Jugosławii wobec konfliktu zbrojnego w Bośni i Hercegowinie (1992–1995)* [w:] *Bośnia i Hercegowina 15 lat po Dayton. Przeszość–teraźniejszość–perspektywy. Studia i szkice*, red. P. Chmielewski, S. L. Szczesio, Łódź 2011, s. 142–149.

⁵ M. A. Hoare, *Wojna jugosłowiańska* [w:] *Polityka Europy Środkowej i Południowo-Wschodniej po 1989 roku*, red. S. P. Ramet, Warszawa 2012, s. 154; D. Ćosić, *Afterword Creating the Republika Srpska and its author* [w:] N. Koljević, *Creating the Republika Srpska*, red. M. Koljević, New York 2014, s. 612. Po początkowym okresie wojny w BiH, gdy siły muzułmańskie i chorwackie wspólnie walczyły z Serbami, doszło między nimi w niektórych częściach kraju do walk, czego rezultatem był trójstronny konflikt.

przedstawiały sytuację na Bałkanach w biało-czarnych barwach, ukazując złych Serbów, a dobrych i pokrzywdzonych Chorwatów i Muzułmanów⁶.

Dla wielu obserwatorów, głównie z Zachodu, za eskalację konfliktu odpowiadał Belgrad, w tym osobiście S. Milošević, który udzielał wsparcia Serbom bośniackim. Władze Stanów Zjednoczonych uważały, że „agresja serbskiego reżimu” stanowiła zagrożenie dla międzynarodowego pokoju i bezpieczeństwa, a bez wsparcia Serbii bośniacki dramat można było szybko przerwać. Politycy zachodni starali się naciskać na S. Miloševicia, by ten powstrzymał przywódców serbskich w BiH oraz doprowadził do zakończenia rozlewu krwi⁷.

Tymczasem po odłączeniu się *de facto* czterech republik, na gruzach SFRJ pozostały tylko dwie. Przywódcy Serbii i Czarnogóry podjęli decyzję o utworzeniu nowego państwa. Proces tworzenia „nowej” Jugosławii był chaotyczny i mało demokratyczny. Decyzje podejmowali czołowi rządzący politycy Socjalistycznej Partii Serbii (SPS) i Demokratycznej Partii Socjalistów Czarnogóry (DPS), a opozycja i opinia publiczna przez długi czas pozostawała w dużej mierze w niewiedzy. Ostatecznie 27 kwietnia 1992 r. ogłoszono powstanie Federalnej/Federacyjnej Republiki Jugosławii (FRJ), nazywanej również „nową”, „trzecią” Jugosławią lub „Serbogorą”. Jej twórcy podkreślali, że FRJ reprezentowała ciągłość z SFRJ. Ich zdaniem, wbrew stanowisku międzynarodowej Komisji Badinter, cztery republiki odłączyły się, a Republika Serbii i Republika Czarnogóry, działając w ramach nowoutworzonej federacji, są kontynuacją SFRJ. Jednak ten punkt widzenia nie został zaakceptowany przez organizacje międzynarodowe, w tym ONZ⁸.

⁶ Por. M. Waldenberg, *Rozbicie Jugosławii od separacji Słowenii do wojny kosowskiej*, Warszawa 2003, s. 186–193, 216–220; M. Awadziun, op. cit., s. 390–396; J. J. Sadkovich, *The U.S. media and Yugoslavia, 1991–1995*, Westport 1998; P. Brock, *Media cleansing: dirty reporting. Journalism and tragedy in Yugoslavia*, foreword by D. Binder, Los Angeles 2006.

⁷ Jak trafnie zauważyła Mirella Korzeniewska-Wiszniewska: „Serbski prezydent szybko przyzywał naród, a także zagranicę, do starannie wypracowanego wizerunku polityka, który miał zasadniczy wpływ nie tylko na to, co się działo w samej Republice Serbii, ale i w całym państwie”. M. Korzeniewska-Wiszniewska, *Slobodan Milošević – od przywódcy narodowego do zbrodniarza wojennego* [w:] *Studia nad przywództwem politycznym. Ustalenia metodologiczne i praktyka*, red. A. Kasińska-Metryka, Toruń 2011, s. 249; W. Bert, *The Reluctant superpower. United States' policy in Bosnia, 1991–1995*, Basingstoke 1997, s. 159. Warto dodać, że część zachodnich dyplomatów była świadoma, iż w BiH zaangażowane są inne siły zewnętrzne – nie tylko Belgrad, ale także Zagrzeb. Stąd również naciski na Franja Tuđmana w związku z udziałem w konflikcie bośniackim wojsk chorwackich.

⁸ Por. J. Wojnicki, *Proces instytucjonalizacji przemian ustrojowych w państwach postjugosłowiańskich*, Pułtusk 2007, s. 150; E. Bujwid-Kurek, *Państwa pojugosłowiańskie. Szkice politologiczne*, Kraków 2008, s. 151; W. Szczepański, *Główne problemy polityczne jugosłowiańskiej Republiki Czarnogóry w okresie od kwietnia 1992 r. do marca 1999 r.* [w:] *Balkany w XX i XXI wieku. Historia–polityka–kultura. Materiały z konferencji „Poznać Balkany”*. Toruń, 29 maja 2009 roku, red. H. Stys i Sz. Sochacki, Toruń 2009, s. 44; V. Goati, *Izbori u Srbiji i Crnoj Gori od 1990. do 2013. i u FRJ od 1992. do 2003.*, Beograd 2013, s. 18. W ceremonii 27 kwietnia nie wzięli udziału dyplomaci państw zachodnich. M. Korzeniewska-Wiszniewska, *Serbia pod rządami Slobodana Miloševicia. Serbska polityka wobec rozpadu Jugosławii w latach dziewięćdziesiątych XX wieku*, Kraków 2008, s. 140–141.

FRJ stanowiła 44% ludności i około 40% terytorium byłej wielonarodowej federacji. Oczywiście realnie najważniejszą rolę w nowym państwie odgrywała większa i silniejsza od Czarnogóry Serbia oraz jej przywódca S. Milošević⁹. Gdy 27 kwietnia 1992 r. parlament federalny uchwalił konstytucję FRJ, a także zarządził wybory parlamentarne w nowo utworzonym państwie na 31 maja, decyzje te spotkały się z ostrą krytyką i zarzutami części sceny politycznej. Na rażące naruszenie procedur konstytucyjnych w procesie kształtowania FRJ zwracali uwagę eksperci i przedstawiciele opozycji, bojkotując w późniejszym czasie proces wyborczy czy nowo powstałe władze.

Według konstytucji „trzeciej” Jugosławii władzę ustawodawczą sprawował parlament (złożony z Rady Obywateli oraz Rady Republik), a do jego kompetencji należał np. wybór prezydenta oraz rządu federacji (na czteroletnią kadencję). Członkowie rządu nie mogli pełnić żadnych funkcji publicznych czy prowadzić jakiegokolwiek innej aktywności zawodowej. Zgodnie z przyjętymi rozwiązaniami konstytucyjnymi prezydent miał pochodzić z innej republiki niż premier rządu federalnego, co miało – przynajmniej w założeniu – zapewnić równowagę w organach centralnych wspólnego państwa Serbów i Czarnogórców¹⁰. Jak podkreślał serbski polityk Borisav Jović¹¹, sprzeciw elit czarnogórskich wobec silnie scentralizowanej federacji, przy ich dążeniu do utrzymania szerokich kompetencji republik, znalazł odzwierciedlenie w kształcie ustawy zasadniczej. W praktyce oznaczało to, że prezydenci Serbii i Czarnogóry – S. Milošević oraz Momir Bulatović – nie zamierzali rezygnować ze swoich stanowisk, aby objąć funkcje w strukturach federalnych¹². Konstytucja przewidywała dla prezydenta federacji rolę głównie reprezentacyjną, podczas gdy realny wpływ na politykę i gospodarkę FRJ skupiał się w rękach rządu

⁹ S. Vucetić, *Serbia and Montenegro: From federation to confederation* [w:] *Between authoritarianism and democracy. Serbia, Montenegro and Croatia*, t. 1 (*Institutional framework*), red. D. Vujadinović [et al.], Belgrade 2003, s. 73. D. Ćosić w swoim dzienniku zapisał: „Są to dwa niezależne państwa, w których decyzje podejmują liderzy partii. Czarnogórcy pragną jak największej niepodległości w imię czarnogórskiej historii i tradycji; Milošević chce rządzić arbitralnie. W rzeczywistości chce rządzić zarówno Serbią, jak i Czarnogórą”. D. Ćosić, *Piščevi zapisi (1992–1993)*, Beograd 2004, s. 87.

¹⁰ Więcej zob. P. Żukiewicz, *Pozycja ustrojowa rządu w państwach postjugosłowiańskich. Analiza prawnoporównawcza*, Wrocław 2017, s. 66–67; J. Wojnicki, op. cit., s. 150; T. Bichta, M. Wichmanowski, *System polityczny Czarnogóry* [w:] *Systemy polityczne państw bałkańskich*, red. T. Bichta, M. Podolak, Lublin 2012, s. 199–200.

¹¹ Borisav Jović (ur. 1928) przez wiele lat zajmował ważne stanowiska w partii komunistycznej, władzach federalnych i dyplomacji Jugosławii. Wieloletni doradca i najbliższy współpracownik S. Miloševicia, reprezentant Serbii w Prezydium SFRJ, w tym od maja 1990 do maja 1991 r. jego przewodniczący. Po utworzeniu przez Miloševicia SPS zajmował w niej najważniejsze stanowiska: formalnie stał na jej czele w latach 1991–1992 a do 1995 r. był wiceprezesem. W 1995 r. opublikował kontrowersyjny dziennik, który wywołał złość jego mentora i utratę stanowisk.

¹² Chociaż M. Bulatović opisuje w swoich wspomnieniach, że na początku był przekonany, iż on i Milošević – jako najważniejsze osoby w swoich partiach oraz politycy, którzy kierowali tym „projektem” od samego początku, przejmą władzę w FRJ. M. Bulatović, *Pravila ćutanja. Istiniti politički triler sa poznatim završetkom*, Beograd 2004, s. 97.

czy prezesa Banku Narodowego. Serbia jako większa z republik, dążyła zatem do obsadzania właśnie tych kluczowych, ekonomicznie i politycznie znaczących stanowisk, co władze w Podgoricy zaakceptowały¹³.

Wybory do parlamentu FRJ odbyły się 31 maja 1992 r. i zakończyły się zdecydowanym zwycięstwem ugrupowań rządzących w obu częściach składowych, czyli SPS i DPS. Zarówno opozycja, jak i międzynarodowi obserwatorzy zwracali uwagę m.in. na krótki czas prowadzenia kampanii wyborczej, brak odpowiedniego wsparcia finansowego dla partii na udział w wyborach czy medialny monopol partii rządzących. Krytyka rządzących przez partie opozycyjne w Serbii i Czarnogórze nie ustała po majowych wyborach. Politycy opozycyjni oskarżali Miloševicia o oszustwa wyborcze, domagając się przeprowadzenie nowych, wolnych wyborów na wszystkich szczeblach. W połowie czerwca 1992 r. w Belgradzie rozpoczęły się masowe demonstracje uliczne, które wywierały presję na rządzących. Do głosów krytyki wobec władz przyłączyła się także Serbska Cerkiew Prawosławna, akademicy oraz studenci. Tarcia było widać również w rządzącej SPS, czego egzemplifikacją stało się wyjście z niej 25 czerwca kilkuosobowej frakcji, dążącej do bardziej reformatorskiego programu¹⁴.

Warto podkreślić dominującą pozycję polityczną S. Miloševicia w „nowej” Jugosławii. Jego długoletni współpracownik B. Jović, wezwany w 2003 r. na świadka w procesie byłego prezydenta stwierdził, że „przez ponad dekadę Milošević [...] dysponował absolutną władzą w społeczeństwie i w partii, co dawało mu możliwość decydującego wpływu na wszystkie podejmowane decyzje. [...] był w pewnym sensie głównym aktorem wszystkich wydarzeń, które miały miejsce w tym okresie”¹⁵. Chociaż S. Milošević sprawował „tylko” urząd prezydenta Serbii, w praktyce przejął pełnię władzy i mógł decydować o całej polityce FRJ. Podejmował także decyzje personalne dotyczące kluczowych stanowisk – urzędu prezydenta i premiera federacji.

Dnia 15 czerwca 1992 r. zgromadzenie FRJ wybrało D. Ćosića na pierwszego prezydenta „nowej Jugosławii”¹⁶. Polityk ten cieszył się dużym autorytetem społecznym, również w kręgach opozycji. Nie był powiązany z partią rządzącą, co

¹³ B. Jović, *Od Gazimestana do Haga. Vreme Slobodana Miloševića*, Beograd 2009, s. 85–87.

¹⁴ V. Goati, op. cit., s. 46–50; S. AntoniĆ, *Zarobljena zemlja. Srbija za vlade Slobodana Miloševića*, Beograd 2002, s. 127–128; idem, *Još nije gotovo Milošević*, Beograd 2015, s. 97–98; R. Thomas, *Serbia under Milošević. Politics in the 1990s*, London 2000, s. 121; D. Mikucka-Wójtowicz, *Demokratyczna transformacja w Serbii i Chorwacji w latach 1990–2010*, Kraków 2014, s. 326–327.

¹⁵ Transkrypcja przesłuchania B. Jovicia przez Międzynarodowy Trybunał Karny dla byłej Jugosławii, sprawa Slobodana Miloševicia (IT-02-54), 18.11.2003, s. 4194, https://www.icty.org/x/cases/slobodan_milosevic/trans/en/031118ED.htm [dostęp: 12.07.2025]. O wpływie Miloševicia na scenę polityczną zob. J. Paszkiewicz, *Historia Serbii. Dzieje państwa i narodu XIX–XX w.*, Poznań 2025, s. 338–340.

¹⁶ Dobrica Ćosić (1921–2014) – serbski pisarz, publicysta, dysydent i polityk, członek Serbskiej Akademii Nauk i Sztuk. Zaangażowany m.in. w kwestię obrony ludności serbskiej w Kosowie. Autor kilkudziesięciu książek. Uważany za jednego z ważniejszych współczesnych serbskich pisarzy, a także czołowego ideologa serbskiego nacjonalizmu.

odpowiadało strategii prezydenta Serbii, zmierzającej do łagodzenia napięć politycznych. Ćosić, wysunięty przez opozycję jako kandydat kompromisowy, jawił się jako osoba zdolna do wyciszenia najbardziej zradykalizowanych przeciwników i uzyskania ich poparcia dla kompletowanych wówczas władz federalnych. Według B. Jovica popierano osobę „bliższą opozycji niż nam samym”. Na pytanie o możliwość zaufania D. Ćosićowi, prezydent Serbii miał odpowiedzieć, że był „to wybitny patriota, człowiek o wielkiej renomie”, który może pomóc w przewycięzeniu kryzysu państwa, oraz że Ćosić „stanowczo obiecał mu współpracę i lojalność”¹⁷.

Pisarz przyjął propozycję objęcia urzędu pod wpływem licznych zabiegów przyjaciół, środowisk intelektualnych i przedstawicieli Serbskiej Cerkwi Prawosławnej, upatrujących w jego kandydaturze szansę na ograniczenie dotychczasowego monopolu władzy¹⁸. W czasie jednej z rozmów z prezydentem Serbii D. Ćosić miał powiedzieć: „Ty, Slobodanie, powinieneś wiedzieć, że jestem człowiekiem opozycji i zmiany. Nie chcę być formalnym, ceremonialnym prezydentem republiki, jak Ivan Ribar. Bo, Slobodanie, nie jesteś Tito, żebym mógł być Ribarem. Chcę reform, wyborów, zmiany porządku, końca państwa partyjnego”¹⁹. W swoim przemówieniu do Zgromadzenia Federalnego, 15 czerwca 1992 r., D. Ćosić ogłosił m.in., że będzie zabiegał o porozumienie ponadpartyjne, nowe wybory i zmianę konstytucji federalnej²⁰. Wydaje się, że początkowo pisarz, wybrany z poparciem partii rządzącej, uwierzył w możliwość wpłynięcia na S. Miloševicia i jego otoczenie, szybko przekonał się jednak, że było to trudne zadanie. Jak zauważył B. Jović, komentując działania nowo wybranego prezydenta FRJ, „rządzenie krajem to nie to samo, co pisanie powieści”. Lider SPS stwierdził także, że równie utopijne było założenie S. Miloševicia, który wybrał na prezydenta człowieka publicznie zapowiadającego, że chce go obalić²¹.

Dużym wyzwaniem dla rządzących w Belgradzie stała się kwestia braku aprobaty na arenie międzynarodowej dla FRJ. Wiązało się to m.in. z bojkotem dyplomatycznym ze strony części państw zachodnich, których ambasadorowie opuścili serbską/jugosłowiańską stolicę, a także z wprowadzanymi sankcjami międzynarodowymi. W ten sposób starano się wpłynąć na S. Miloševicia, aby powstrzymał rozlew krwi na Bałkanach. Jednym z elementów działań Zachodu, wykorzystywanym

¹⁷ B. Jović, *Od Gazimestana*, s. 87–90.

¹⁸ S. Stojanović, *Serbia. The Democratic revolution*, New York 2003, s. 42–43, 109. Slobodan Stojanović, przyjaciel i współpracownik Ćosicia, napisał: „Powiedzieliśmy mu, że nadeszła ostatnia szansa, aby coś spróbować, z bardzo ograniczonymi szansami na sukces, ponieważ Milošević i jego establishment kontrolowali wszystko w Serbii i w Czarnogórze”. Ibidem, s. 42.

¹⁹ D. Ćosić, *Piščevi*, s. 61–62. Ivan Ribar (1881–1968) to bliski współpracownik Tity, który był formalnie głową państwa od proklamowania republiki w końcu 1945 r. do 1953 r. Jego pozycja – jako przewodniczącego parlamentu – została konstytucyjnie zrównana z pozycją prezydenta. W 1953 r., na mocy nowej konstytucji, utworzono urząd prezydenta, którym został faktyczny przywódca kraju, czyli Broz-Tito.

²⁰ S. Antonić, *Zarobljena*, s. 131.

²¹ B. Jović, *Od Gazimestana*, s. 91.

w celu wywarcia presji na Belgrad, była kwestia uczestnictwa Jugosławii (jeszcze jako SFRJ) w organizacjach międzynarodowych. I tak 12 maja 1992 r. doszło do zawieszenia tego kraju w prawach członka KBWE, pomimo niechętniej postawy Federacji Rosyjskiej²². Amerykanie uważali, że pod presją sankcji nałożonych na „nową” Jugosławię S. Milošević zdobędzie się na ustępstwa w BiH. Przeciwno sankcjom wypowiadali się politycy Federacji Rosyjskiej, ale na zmianę ich postawy wpłynęły doniesienia o masakrze ludności cywilnej w Sarajewie, 27 maja 1992 r.²³ Medialnie nagłośniona tragedia znacząco wzmocniła determinację społeczności międzynarodowej, aby podjąć zdecydowane działania przeciwko Serbom, którzy byli oskarżani o spowodowanie rozlewu krwi. Ostatecznie 30 maja 1992 r., tuż przed wyborami federalnymi w FRJ, Rada Bezpieczeństwa ONZ przyjęła rezolucję nr 757, która wprowadziła kolejne sankcje i ograniczenia na Serbię oraz Czarnogórę²⁴. Wezwano wszystkie kraje, aby zablokowały wymianę handlową z FRJ, zlikwidowały loty do tego państwa i zaprzęstały obsługi jugosłowiańskich statków powietrznych (z wyjątkiem akcji humanitarnych). Wprowadzono zasadę ograniczonej obsady placówek dyplomatycznych, uniemożliwiono udział przedstawicieli w imprezach sportowych, wymianie naukowej, technicznej i kulturalnej²⁵.

Nałożenie sankcji ekonomicznych przez ONZ było poważnym ciosem dla państwa, które już wcześniej borykało się z poważnymi problemami społeczno-gospodarczymi. W ówczesnych warunkach federacji zagrażały dalszy wzrost bezrobocia, spadek płac realnych, niedobory wielu towarów i postępująca dewaluacja waluty – dinara jugosłowiańskiego. Według D. Ćosića sankcje ekonomiczne skazywały „nową” federację Jugosławii na wygnanie ze społeczności międzynarodowej” i umieszczenie jej obywateli w „swego rodzaju obozie koncentracyjnym”, a także spowodowały

²² W. Walkiewicz, *Obszar postjugosłowiański na mapie bezpieczeństwa zbiorowego. Zaszłości i perspektywy* [w:] *Wielowymiarowość bezpieczeństwa wewnętrznego i zewnętrznego*, red. W. Walkiewicz, Warszawa–Białystok 2015, s. 193; J. A. Baker III (with T. M. DeFrank), *The Politics of diplomacy. Revolution, war and peace 1989–1992*, New York 1995, s. 645. Decyzja z 12 maja była kompromisem pomiędzy żądaniem Stanów Zjednoczonych całkowitego wykluczenia Jugosławii z KBWE, a stanowiskiem Rosji, która występowała w obronie praw Belgradu. Kwestia ta miała być rozstrzygnięta do 30 czerwca 1992 r. *Jugosławia na cenzurowanym*, „Gazeta Wyborcza”, 13.05.1992, s. 7; S. Kovačević, P. Dajić, *Chronology of the Yugoslav crisis (1942–1993)*, Belgrade 1994, s. 66, 68.

²³ W wyniku ostrzału cywilów stojących w kolejce po chleb zginęło ponad 20 osób a kolejnych 100 zostało rannych. Była to pierwsza z trzech najbardziej znanych masakr w stolicy BiH, budzących kontrowersje co do sprawców, mających wpływ na społeczność międzynarodową. Por. S. L. Burg, P. S. Shoup, *The war in Bosnia-Herzegovina. Ethnic conflict and international intervention*, Armonk–New York–London 2000, s. 132, 164, 205–206; M. Waldenberg, op. cit., s. 218; B. Rusek, Ch. Ingrao, *The “Mortar Massacres”: A controversy revisited*, „Nationalities Papers” 2004, t. 32, nr 4, s. 830, 837–838.

²⁴ W. Walkiewicz, *Jugosławia. Państwa sukcesyjne*, Warszawa 2009, s. 261; S. L. Burg, P. S. Shoup, op. cit., s. 132, 204–205. Ćosić w swych dziennikach tak skomentował postawę Federacji Rosyjskiej: „Rosja poparła sankcje; prawosławna, słowiańska Rosja, nasza ostatnia narodowa nadzieja, zdradziła nas pod naciskiem Ameryki i Niemiec”. D. Ćosić, *Piščevi*, s. 53.

²⁵ *Security Council Resolution 757 (1992). (S/RES/757, 30 May 1992)* [w:] *The ‘Yugoslav’ crisis in international law: general issues. Part I*, red. D. Bethlehem, M. Weller, Cambridge 1997, s. 9–12.

„przerwanie kulturalnych, naukowych i sportowych kontaktów ze światem” i wyizolowały kraj „z grona sąsiadów, Europy i świata”. Pomimo spadku PKB, władze FRJ kontynuowały jednak pomoc materialną i finansową dla Serbów w Chorwacji oraz w BiH²⁶.

W tak trudnej sytuacji kluczową kwestią dla decydentów w Belgradzie stawał się wybór premiera rządu federalnego. W obliczu narastającego nacisku zewnętrznego, a także protestów części opozycji, strajkujących studentów, a nawet niezadowolonych części członków własnego ugrupowania, S. Milošević po raz kolejny zdecydował się na niemal pokerowe zagranie. Postawił na kandydata, który – tak jak Ćosić – nie wywodził się z obozu rządzącego. O ile postać D. Ćosicia była doskonale znana w społeczeństwie, o tyle sylwetka kandydata na premiera FRJ wzbudziła duże zaskoczenie²⁷. Bliski wtedy prezydentowi Serbii B. Jović opisywał, że gdy pewnego dnia został poinformowany o pretencji na premiera FRJ, nie mógł uwierzyć, że będąc formalnie przewodniczącym partii, nie miał żadnego wpływu na tę decyzję. Nie słyszał i nie znał człowieka, który został wskazany jako kandydat SPS na stanowisko premiera federalnego:

Pytam Slobodana, kim on jest i gdzie go znalazł? Mówi mi o nim same superlatywy. Wielki biznesmen. Uznany w USA. Serb, który chce pomóc ojczyźnie. Poprawi nasz wizerunek. Wpłynie pozytywnie na USA, to człowiek o wielkim wpływie. [...] Na moją uwagę, że to pewne ryzyko, że nie jest z naszej partii, Slobodan mówi, że wicepremierzy i ministrowie będą z naszej partii i że będziemy mieli większość w rządzie, więc on obiektywnie nie może pracować przeciwko nam²⁸.

Z kolei M. Bulatović relacjonował, że serbski prezydent w rozmowie telefonicznej poinformował go, że „ma człowieka” na urząd premiera federalnego i było to – zdaniem S. Miloševića – „genialne rozwiązanie”. Czarnogórski przywódca został poproszony o natychmiastowy przyjazd do Belgradu, gdyż S. Milošević nie chciał ujawniać nazwiska kandydata, nawet przez specjalnie chronione połączenie telefoniczne. Podczas spotkania w stolicy serbski prezydent opisał przyszłego premiera FRJ – Milana Panicia – niemalże „jako samego Mesjasza”. Uważał on, że zasadniczym celem tej nominacji było rozwiązanie największego problemu FRJ: „negatywnego nastawienia USA do naszego kraju, a zwłaszcza do naszych władz”. Zaskoczeni byli także inni współpracownicy S. Miloševića, np. Vladislav Jovanović. W wywiadzie udzielonym w 2020 r. stwierdził on:

²⁶ *Serbski Mesjasz. Rozmowa z Dobricą Ćosiciem, prezydentem Jugosławii. [Rozmawiał Bogusław Zieliński]*, „Wprost” 1992, nr 42, s. 50, 53; V. Goati, op. cit., s. 34. O sytuacji gospodarki Serbii i FRJ zob. D. Djokić, *A Concise history of Serbia*, Cambridge 2023, s. 500–502.

²⁷ Zob. więcej: D. Doder, L. Branson, *Milosevic. Portrait of a tyrant*, New York 1999, s. 129–131; R. Thomas, op. cit., s. 122; D. Mikucka-Wójtowicz, *Demokratyczna*, s. 153–154; eadem, *Ewolucja systemu wyborczego Serbii w latach 1990–2011. Od manipulacji do demokratyzacji*, „Studia Polityczne” 2012, nr 30, s. 87–88.

²⁸ B. Jović, *Od Gazimestana*, s. 93–94.

Kiedy Milošević poinformował mnie o decyzji, że Panić będzie nowym premierem, byłem oszołomiony i zapytałem, kim on jest, ponieważ nigdy o nim nie słyszałem. Milošević powiedział, że to bardzo szanowany Serb z Ameryki, odnoszący sukcesy biznesmen z dobrymi koneksjami w Stanach Zjednoczonych i że ten człowiek wprowadzi nas w nowoczesny amerykański kapitalizm, pogodzi nas ze Stanami Zjednoczonymi²⁹.

Prezydenta FRJ D. Ćosić, w przeciwieństwie do opisanych wcześniej współpracowników S. Miloševića, kojarzył M. Panicia. Jak pisał w swoim dzienniku: „Pamiętam Milana Panicia jako kolarskiego mistrza Jugosławii. Uważam, że pomysł, aby Serb z Ameryki, kapitalista, został premierem, gdy Serbia jest atakowana jako bastion bolszewizmu, jest politycznie bardzo jasny. Bez wahania akceptuję propozycję Miloševića”³⁰. Kandydatura M. Panicia spotkała się początkowo ze sprzeciwem Czarnogórców, gdyż – zgodnie z zapisami konstytucji federalnej – to oni powinni wskazać osobę na stanowisko premiera, gdy Serbia zarekomendowała prezydenta. Ostatecznie jednak S. Milošević przekonał koalicjantów z DPS, że „interes narodowy nakazuje nam teraz działać inaczej”³¹.

Kim był ów „Serb z Ameryki”? M. Panić urodził się w 1929 r. w Belgradzie³². Jego ojciec Spasoje był prawnikiem i urzędnikiem państwowym oraz uczestnikiem dwóch wojen bałkańskich i I wojny światowej – zmarł, gdy syn miał kilka lat. Dlatego dla chłopca oraz dwóch sióstr, wzorem stała się matka Zorka, wytrwała, ambitna kobieta, która dożyła 96 lat. Będąc uczniem, M. Panić czytał książki o Stanach Zjednoczonych i niezwyklej karierze wynalazcy Nikoli Tesli, marzył, aby wyjechać do Ameryki³³. Gdy Jugosławia została zaatakowana przez państwa Osi w 1941 r., rodzina Paniciów znalazła się w trudnej sytuacji materialnej. To w tym czasie, będąc nastolatkiem, M. Panić ujawnił swój talent przedsiębiorcy, tworząc małe go-

²⁹ Vladislav Jovanović (ur. 1933) – serbski dyplomata, pełniący m.in. funkcje ministra spraw zagranicznych Serbii (1991–1992, 1992–1993, 1993–1995) oraz szefa dyplomacji FRJ w rządzie Panicia (przez trzy miesiące). M. Bulatović, op. cit., s. 98; *Ambassador Vladislav Jovanović, interviewed by Biljana Jovic*, <https://www.adst.org/OH%20TOCs/Jovanovic.Vladislav.English.pdf> [dostęp: 10.07.2025].

³⁰ D. Ćosić, *Piščevi*, s. 77. Ćosić spotkał się pierwszy raz z Paniciem w kwietniu 1992 r. w Belgradzie, za pośrednictwem amerykańskiej kongresmenki Helen Delich-Bentley. Jej misją, bezskuteczną, było wówczas przekonanie Miloševića do rezygnacji z urzędu prezydenta Serbii. D. Ćosić, *Milan Panić in Yugoslav politics* [w:] M. M. Vukotić, *The Mission of peace. Dayton was his idea*, Belgrade 2014, s. 7–8; S. Gryzunov, G. Sisoiev, *The Balkan prophet*, Belgrade 2011, s. 23.

³¹ D. Ćosić, *Piščevi*, s. 77. Prezydent FRJ w dzienniku swym zapisał także: „Za tym łatwym porozumieniem kryje się w nas wszystkich niewypowiedziany niepokój i niepewność [...] Nasza sytuacja jest tak trudna, że musimy ratować się nawet wiarą w cuda”. Ibidem. Bulatović opisuje, iż była wywierana na niego presja ze strony grupy generałów, aby poprzeć w głosowaniu M. Panicia. M. Bulatović, op. cit., s. 99–100.

³² Więcej o postaci Panicia zob. M. Axelrod, *Big thoughts are free. The Authorized biography of Milan Panić*, New York 2015; M. Panic (with K. C. Murphy), *Prime minister for peace. My struggle for Serbian democracy*, Lanham 2015; M. M. Vukotić, op. cit.; S. Gryzunov, G. Sisoiev, op. cit.

³³ Jak pisał we wspomnieniach: „To właśnie wtedy zaczęła się moja trwająca całe życie fascynacja Stanami Zjednoczonymi. Ten kraj, daleko za morzem, stał się w moim młodym umyśle «krajem możliwości»”. M. Panic (with K. C. Murphy), op. cit., s. 4.

spodarstwo i handlując żywnością. W wieku 14 lat przyłączył się, jak wielu jego krewnych, do partyzanckiego ruchu oporu Tity, w którym m.in. pełnił funkcję kuryera, a w 1944 r. był świadkiem wkroczenia do Jugosławii Sowieci i ich zbrodni. Doświadczenia te wpłynęły na młodego człowieka, gdyż – jak zauważył jego biograf Mark Axelrod, „Niewątpliwie bezgraniczny pacyfizm Panicia jest bezpośrednim skutkiem tego, czego doświadczył i czego był świadkiem podczas wojny”³⁴. Po zakończeniu działań wojennych jego kariera wojskowa dobiegła końca i M. Panić zdecydował się kontynuować przerwana naukę. Pracując i studiując równocześnie, aktywnie uprawiał kolarstwo a jego kariera sportowa szybko nabrała tempa. Został mistrzem Jugosławii juniorów i reprezentantem kraju, co pozwoliło mu na wyjazdy zagraniczne, niedostępne dla przeciętnego obywatela w trudnych, powojennych czasach. Obserwacje z podróży do innych państw ugruntowały jego krytyczny stosunek do systemu komunistycznego. M. Panić przyznawał, że wykorzystywał te wyjazdy do działalności handlowej, która obejmowała zakup i odsprzedaż różnych deficytowych dóbr konsumpcyjnych³⁵. Treningi i sukcesy sportowe ukształtowały jego determinację i hart ducha. Przez trzy lata przygotowywał ucieczkę z komunistycznej Jugosławii, ucząc się m.in. języków obcych, w tym angielskiego. Okoliczności wyjazdu M. Panicia z Jugosławii i Europy były godne thrillera filmowego. Podczas podróży z kolegami z drużyny kolarskiej na turniej w Holandii latem 1955 r., odłączył się on od ekipy w Wiedniu, do którego wkrótce przybyła poślubiona zaledwie kilka miesięcy wcześniej pierwsza żona – Jelica Narandić. Jesienią 1955 r. Panić udał się z małżonką do Republiki Federalnej Niemiec, gdzie złożył wniosek o nadanie statusu uchodźcy. Początkowo małżeństwo zamieszkało w obozie dla uchodźców. Po pewnym czasie oboje podjęli pracę, a M. Panić kontynuował studia (chemia). Małżeństwo mogło pozostać w RFN, ale podjęło starania o wizy do USA, zakończone sukcesem. Zostali przyjęci do inicjatywy o nazwie *President Escapee Program* (PEP), której celem była pomoc osobom o określonym wykształceniu lub umiejętnościach, uciekającym z krajów komunistycznych, w osiedleniu się w Stanach Zjednoczonych. M. Panić i jego żona przybyli do Nowego Jorku w 1956 r., mając, według często przytaczanej legendy, tylko 20 dolarów i dwie walizki³⁶. Pragnieniem byłego kolarskiego reprezentanta Jugosławii było wyjechać do Kalifornii, gdzie żyła jego rodzina.

³⁴ M. Axelrod, op. cit., s. 41.

³⁵ „Będąc partyzantem, mogłem wstąpić do partii komunistycznej, zająć się polityką i cieszyć się stosunkowo bogatym i wygodnym życiem jako partyjny aparaczek. Ale to nie było moje marzenie. [...] Odrzucała mnie kolektywistyczna natura systemu komunistycznego”. M. Panic (with K. C. Murphy), op. cit., s. 12. Jak wspominał M. Panić, „Żeby zarobić kilka dolarów, brałem kilkaset dolarów z Serbii, które pożyczalem i kupowałem płaszcze przeciwdeszczowe [...], damskie rajstopy, zegarki i tym podobne rzeczy, a potem sprzedawałem je w kraju”. Ówczesny reprezentant Jugosławii opisywał tę działalność jako „biznes”, a nie „przemyt”. M. Axelrod, op. cit., s. 46–47. Ta umiejętność przysłużyła mu się w kolejnych latach.

³⁶ M. M. Vukotić, op. cit., s. 52–53.

Początkowo M. Panić zamierzał studiować w Kalifornijskim Instytucie Technicznym (zwanym potocznie *Caltech*) w Pasadenie, czyli jednej z najlepszych amerykańskich uczelni niepublicznych. Został jednak odrzucony z powodu słabej znajomości angielskiego. Zapisał się więc na studia chemiczne w Uniwersytecie Południowej Kalifornii, równocześnie pracując, aby utrzymać rodzinę. Szybko przyjął filozofię amerykańską, skoncentrowaną na pragmatyzmie i przyszłości. Polecił nawet żonie, aby na co dzień zaprzestali używać języka serbskiego, zrezygnowali z serbskich tradycji a nawet porzucili wcześniejsze przyzwyczajenia kulinarne. W 1963 r. Panić został uznany za naturalizowanego obywatela USA. Zrzekł się obywatelstwa jugosłowiańskiego, ponieważ stwierdził, że nie chciał mieć nic wspólnego z tamtejszym rządem. Na wiele lat zrezygnował także z kontaktów z diasporą serbsko-jugosłowiańską oraz rodzinnym krajem³⁷. Po ukończeniu studiów chemicznych zamierzał pracować na uniwersytecie, w 1959 r. rozpoczął jednak karierę biznesową, zakładając *International Chemical and Nuclear Corporation* (ICN). Początkowo firma działała w prywatnym garażu, a jej właściciel zainwestował w nią zaledwie 200 dolarów. Dzięki determinacji i ambicji M. Panić rozwinął ICN w korporację farmaceutyczną wartą setki milionów dolarów, notowaną na Nowojorskiej Giełdzie Papierów Wartościowych (NYSE). Wraz z rozwojem przedsiębiorstwa przeniósł jego siedzibę z Pasadeny do Costa Mesa w Kalifornii i zmienił nazwę na *ICN Pharmaceuticals*³⁸. Z czasem korporacja zaczęła poszukiwać rynków poza Stanami Zjednoczonymi. Przejęła wiele zakładów farmaceutycznych, chemicznych i innych pokrewnych na całym świecie, od Ameryki Południowej przez Europę po Azję, stając się jedną z kilkudziesięciu największych firm farmaceutycznych na świecie. „Mały imigrant z Serbii” – jak sam siebie określał M. Panić – spełniał swoje marzenia – zakupił piękną zabytkową posiadłość, zabudowaną w tradycyjnym angielskim stylu, gdzie znajdowało się „48 pokoi i 12 łazienek” a wokół rozciągał się „przestronny dziedziniec z basenem, kortem tenisowym i tarasem, który może pomieścić 150 gości”³⁹. Karierę M. Panicia w Stanach Zjednoczonych można uznać za modelowy przykład urzeczywistnienia *American Dream*. Założyciel ICN awansował do grona najbogatszych i najbardziej wpływowych biznesmenów w Kalifornii, z czasem budując rozległe kontakty polityczne oraz finansowe, które stały się podstawą jego późniejszego zaangażowania w sprawy jugosłowiańskie. Ich egzemplifikacją stało się nawiązanie współpracy w latach 70. z ówczesnym senatorem z Indiany Birchem Bayhem, który został bliskim przyjacielem i doradcą politycz-

³⁷ P. Hockenos, *Homeland calling exile patriotism & the Balkan wars*, Ithaca–London 2003, s. 12; K. C. Murphy, *Prologue* [w:] M. Panic (with K. C. Murphy), op. cit., s. XXI–XXII.

³⁸ Więcej o firmie zob. *ICN Pharmaceuticals, Inc.*, <https://www.encyclopedia.com/books/politics-and-business-magazines/icn-pharmaceuticals-inc> [dostęp: 12.09.2025]; M. Taylor, *Warrior CEO. The Remarkable journey of Milan Panic and ICN Pharmaceuticals*, Newport Coast 2019.

³⁹ M. M. Vukotić, op. cit., s. 56. W dawnej ojczyźnie opisywano, że w tym domu kręcono seriale telewizyjne, takie jak „Dynastia” czy „Dallas”. Nie była to prawda, chociaż kilka ekip telewizyjnych wykonywało wewnątrz domu M. Panica do tych celów, m.in. serialu „Falcon Crest”. Ibidem, s. 66–67.

nym milionera z Kalifornii⁴⁰. Chociaż przez wielu M. Panić był przedstawiany jako człowiek sukcesu, często krytykowano go jednak za „zbyt dyktatorski” styl zarządzania firmą. Jego korporacja wielokrotnie miała problemy z władzami i instytucjami USA, co kończyło się sporami sądowymi i wypłatami odszkodowań. Jej założyciel mierzył się także z oskarżeniami natury etycznej i personalnej⁴¹.

Transformacja polityczno-gospodarcza w krajach Europy Wschodniej na przełomie lat 80. i 90. XX w. wpłynęła na plany ekspansji korporacji M. Panicia, który dostrzegł wyjątkową okazję, aby rozszerzyć działalność na rynki postkomunistyczne⁴². Jego pierwszym dużym przedsięwzięciem w dawnej ojczyźnie było utworzenie spółki *joint venture* z państwową firmą farmaceutyczną *Galenika*. Posunięcie to opisywano wówczas jako największą prywatyzację przemysłową w Jugosławii i najpoważniejszą transakcję biznesową w tym kraju od czasów II wojny światowej⁴³. Podobnie jak wiele przedsiębiorstw państwowych w regionie, *Galenika* była na skraju upadku, borykając się z olbrzymim zadłużeniem. Rozmowy o tej inwestycji trwały wiele miesięcy, ostatecznie umowę podpisano tuż przed rozpadem SFRJ. ICN objęło 75% udziałów w spółce, a *Galenika Holding* 25%. Jak stwierdził w maju 1991 r. M. Panić:

Gospodarka Jugosławii jest w złym stanie i co z tego? [...] My, Amerykanie, wiemy, jak rozwiązać ten problem: zaciskanie pasa i lepsze zarządzanie. Niepewność polityczna w Jugosławii jest pochodną niepewności i problemów gospodarczych. Przypomnijmy sobie, jak Francuzi i Niemcy obwiniali się nawzajem, gdy byli bez grosza, a teraz widzimy, jak dobrze im się żyje i współpracuje. A Serbowie i Chorwaci są jeszcze bliżej siebie i mówią tym samym językiem! Problemy są natury ekonomicznej – w złej organizacji i zarządzaniu. Uznaliśmy, że nie ma ryzyka i dlatego weszliśmy w ten biznes⁴⁴.

⁴⁰ Więcej zob. M. Axelrod, op. cit., s. 106n.

⁴¹ W latach 90. XX w. M. Panić zawierał ugody w kilku sprawach dotyczących domniemanego molestowania seksualnego pracowników. ICN wypłacała odszkodowania w milionach dolarów, co oburzało wielu akcjonariuszy. Więcej o tych problemach zob. K. Testy, *Commentary on White v. Panic* [w:] *Feminist judgments: corporate law rewritten*, red. A. M. Choike, U. R. Rodrigues, K. A. Williams, Cambridge 2023, s. 246–265; *ICN Pharmaceuticals...*

⁴² W latach 90. Panić inwestował także np. w Rosji czy w Polsce. W 1997 r. koncern ICN Pharmaceuticals stał się właścicielem Rzeszowskich Zakładów Farmaceutycznych „Polfi” (obecnie ICN Polfa Rzeszów S.A.). *Historia*, <https://www.icnpolfa.pl/pl/historia/> [dostęp: 14.09.2025]. Negocjacje w Rosji ws. zakupu kilku zakładów farmaceutycznych Panić prowadził z Władimirem Putinem, ówczesnym doradcą Anatolija Sobczaka, mera Petersburga. M. Panic (with K. C. Murphy), op. cit., s. 27. W późniejszym czasie jednym z jego współpracowników w ICN w Rosji był Andriej Kozyriew, minister spraw zagranicznych w okresie prezydentury Borysa Jelcyna (1990–1996). M. M. Vukotić, op. cit., s. 88.

⁴³ *Eastern Europe focus on business*, 30.04.1991, <https://www.upi.com/Archives/1991/04/30/Eastern-Europe-Focus-on-Business/2062564099780/> [dostęp: 11.09.2025].

⁴⁴ S. Pavlović, „*Galenika*” *sa zelenim predznakom*, „Borba”, 3.05.1991, s. 10. Później w swoich wspomnieniach stwierdził optymistycznie: „W obliczu narastających napięć etnicznych w regionie wierzyłem, że ożywienie gospodarcze może zarówno pobudzić wzrost, jak i pomóc stłumić rosnące nastroje nacjonalistyczne”. M. Panic (with K. C. Murphy), op. cit., s. 26.

Niestety, w tym przypadku milioner nie miał racji – wkrótce na terenie byłej federacji rozpoczęły się konflikty zbrojne. Jednak, co istotne dla naszych rozważań, zaangażowanie M. Panicia w projekt biznesowy *Galenika* otworzyło drogę do pierwszych spotkań i późniejszej współpracy politycznej ze S. Miloševiciem.

Rozszerzając swoją działalność gospodarczą, M. Panić poszukiwał osób odpowiednio wykwalifikowanych i jednocześnie zorientowanych w ówczesnych układach polityczno-społecznych w Jugosławii oraz Europie Wschodniej. W tym celu nawiązał on współpracę, a także zaprzyjaźnił się z wieloletnim ambasadorem USA w Jugosławii (1985–1989), Johnem Scanlanem. Były amerykański dyplomata został zatrudniony w ICN, aby pomóc w prowadzeniu ekspansji firmy na rynki Europy Wschodniej. Znał tamtejsze języki i realia, odegrał także kluczową rolę w poruszaniu się M. Panicia „po polu minowym bałkańskiej polityki”⁴⁵.

Na prośbę S. Miloševicia biznesmen angażował się w kolejne projekty infrastrukturalne w SFRJ, m.in. w budowę rurociągu naftowego z Baru do Pančeva, mającego rozwiązać problem z dostawami ropy do Serbii. M. Panić zorganizował finansowanie z Chin i źródeł amerykańskich (obligacje oraz banki). Włączył się także w prywatyzację państwowej spółki *Jugopetrol*⁴⁶. Działalność na tym polu wspierała założona przez M. Panicia instytucja o nazwie *American-Yugoslav Bank*, w której był on największym inwestorem (90% kapitału). W 1991 r. przedsiębiorca współpracował przy uruchomieniu satelitarnego programu państwowej Radio-Telewizji Serbii (RTS) dla Europy i Ameryki. Angażował się w kampanię lobbingsową i medialną, mającą na celu poprawę wizerunku Serbii na Zachodzie. Na przełomie lat 80. i 90. włączył się także do inicjatywy mającej zachęcić Serbów z kraju oraz zagranicy do finansowego wspierania, w ramach tzw. pożyczki publiczno-państwowej, projektów nakierowanych na rozwój i modernizację gospodarczą Serbii. Setki tysięcy dolarów przeznaczył na organizację „serbskiego lobby” w Ameryce, a w 1991 r. sfinansował publikację artykułu autorstwa S. Miloševicia w poczytnym dzienniku „USA Today” (za 70 tysięcy dolarów)⁴⁷.

Właściciel ICN otrzymał propozycję kupna budynku byłego Komitetu Centralnego Związku Komunistów Jugosławii, jednego z najwyższych w Belgradzie, ale ostatecznie do zawarcia umowy nie doszło. Jednak wynajmował w nim całe piętro dla

⁴⁵ Cyt. za M. Axelrod, op. cit., s. 119.

⁴⁶ Przy okazji podpisywania listu intencyjnego między Jugopetrolelem a amerykańską firmą we wrześniu 1991 r., Panić, zapytany przez dziennikarza, czy nie jest to najgorszy moment na inwestowanie w Serbię i w Jugosławię, odpowiedział, że właśnie to „najlepszy moment na uruchomienie niewykorzystanego potencjału gospodarczego i ludzkiego”, zaznaczając, że „zdaje sobie sprawę z ryzyka, związane go z inwestowaniem w warunkach wojny domowej”. *Zajednički do nafte. Nove inicijative „Jugopetrola”*, „Borba”, 16.08.1991, s. 24.

⁴⁷ Więcej zob. M. M. Vukotić, op. cit., s. 92, 99; P. Hockenos, op. cit., s. 126–128. „USA Today” to amerykański dziennik o zasięgu ogólnokrajowym, jeden z większych pod względem nakładu wśród gazet w Stanach Zjednoczonych.

swej firmy⁴⁸. Przez ten czas rozwijał kontakty z prezydentem Serbii i jego otoczeniem. M. Panić ufał S. Miloševićowi, który jego zdaniem wykazywał otwartą postawę względem różnych projektów biznesowych⁴⁹. Ostatecznie, to właśnie inwestycje M. Panicia (zwłaszcza zaś *Galenika*) i wynikające z nich dobre relacje z władzami serbskimi doprowadziły w 1992 r. do przedstawienia go jako kandydata na premiera FRJ. S. Milošević zdawał sobie sprawę z potrzeby pozyskiwania sojuszników poza granicami FRJ, zwłaszcza w Stanach Zjednoczonych. Jego relacje z przedstawicielami państw zachodnich, wcześniej utrzymywane w przyjaznym tonie, od początku 1992 r. uległy wyraźnemu ochłodzeniu. Jeszcze w latach 70. i 80. serbski polityk cieszył się sporą sympatią wśród przedstawicieli świata politycznego oraz gospodarczego na Zachodzie. Postrzegano go jako potencjalnego komunistycznego reformatora, kogoś na miarę „bałkańskiego Gorbaczowa”⁵⁰. W marcu 1992 r. podczas jednego ze spotkań z M. Panicem, prezydent Serbii dość niespodziewanie zaproponował mu tekę premiera Jugosławii⁵¹. Wydaje się, że pomysł wystawienia M. Panicia pochodził od prezydenckiego doradcy i jednocześnie byłego szefa radia i telewizji Serbii, Dušana Mitevicia⁵². Prezydent przystał na ten projekt, licząc na „polityczną naiwność” biznesmena, jak i na jego pomoc w walce z międzynarodową izolacją kraju⁵³. Po tej rozmowie M. Panić przekazał przez D. Mitevicia, że był gotów rozważyć ofertę. Jak sam wspominał, „Przez kilka następnych tygodni nie myślałem o niczym innym. Wszystko w ofercie Miloševicia mnie ekscytowało. Otwierała ona szereg zupełnie nieoczekiwanych możliwości”⁵⁴. Po powrocie do Ameryki biznesmen konsultował sytuację

⁴⁸ M. M. Vukotić, op. cit., s. 101; K. C. Murphy, op. cit., s. XXII. Jak pisał we wspomnieniach: „W miarę jak relacje biznesowe ICN z Galeniką rozkwiły, zacząłem często jeździć do Belgradu, gdzie spotykałem się ze starymi przyjaciółmi, wynajmowałem apartament w luksusowym budynku, a nawet wynajmowałem dawne biuro Tity. Na razie jednak trzymałem się z dala od polityki”. M. Panic (with K. C. Murphy), op. cit., s. 29.

⁴⁹ Dwaj rosyjscy dziennikarze zwracali uwagę w swej książce, że Panić przed pierwszymi spotkaniami z prezydentem Serbii słyszał wiele negatywnych opinii o Miloševiću – że to „okropny człowiek, niebezpieczny polityk”. Jednak początkowe odczucia milionera z tych rozmów były inne: „Milošević okazywał szacunek, był przyjemnym człowiekiem, z którym można było rozmawiać, a nawet kłócić się”. S. Gryzunov, G. Sisoiev, op. cit., s. 20–21.

⁵⁰ A. LeBor, *Milosevic. A Biography*, New Haven–London 2004, s. 67; M. J. Zacharias, *Rozpad Związku Komunistów Jugosławii w 1990 r.*, „Dzieje Najnowsze” 2002, t. 34, nr 3, s. 112.

⁵¹ M. Panic (with K. C. Murphy), op. cit., s. 35. Panić w swych wspomnieniach pisze, iż do spotkania doszło na początku marca 1992 r. Ibidem. Natomiast Manoljo Vukotić podaje, że mogło do niego dojść „pod koniec marca lub na początku kwietnia”. M. M. Vukotić, op. cit., s. 106.

⁵² A. LeBor, op. cit., s. 199.

⁵³ S. Djukić, *Milošević and Marković. A Lust for power*, Montreal 2001, s. 55; M. Klemenčič, *The International community and the FRY/Belligerents, 1989–1997* [w:] *Confronting the Yugoslav controversies. A Scholars' initiative*, red. Ch. Ingrao, T. A. Emmert, West Lafayette 2012, s. 172. Te założenia Miloševicia opisał także po latach Ćosić: „Z amerykańskim biznesmenem na czele rządu mógłby udowodnić, że nie jest już bolszewikiem, i zdobyć zaufanie Zachodu, dzięki czemu zachodnie sankcje zostaną zniesione, a jego kraj wyprowadzony z międzynarodowej blokady. [...] mieszkańcy Serbii i Czarnogóry również wierzyli w ten polityczny cud i genialny ruch personalny Miloševicia”. D. Ćosić, *Milan Panić*, s. 6.

⁵⁴ M. Panic (with K. C. Murphy), op. cit., s. 37.

ze swoimi doradcami i ekspertami. Jednym z nich był Warren Zimmermann, ostatni amerykański ambasador w SFRJ, z którym milioner spotkał się w Los Angeles. Doświadczony dyplomata, gdy dowiedział się o tej propozycji, stwierdził, że nie mógł niczego doradzić M. Paniciowi. Zauważył jednak, że prezydent Serbii nie był osobą, która chciałaby dzielić się z kimkolwiek władzą⁵⁵.

Serbscy decydenci zdawali sobie sprawę z dotychczasowych porażek w wojnie wizerunkowej za granicą i postrzeganiu ich działań na Zachodzie. Podczas spotkania S. Miloševicia z doradcą M. Panicia, J. Scanlanem, były amerykański ambasador wprost powiedział, że jego rozmówca miał fatalny PR, w przeciwieństwie do Słoweńców i Chorwatów, „którzy robią mistrzowską robotę”. Serbski prezydent zgodził się z tą opinią: „Nasz PR jest zły. Jak myślisz, co powinniśmy zrobić?”. Scanlan odpowiedział: „Jednym z tematów, który Chorwatom udało się sprzedać na Zachodzie, jest to, że są demokratami, a ty jesteś ciągle komunistą. [...] Zbuduj wielkie ognisko w centrum Belgradu i rzuć do niego każdą cholerną czerwoną gwiazdę, którą możesz znaleźć. [...] Potrzebne jest tego typu działanie, by pokazać światu, że nie jesteś bolszewikiem”⁵⁶. Jak uważał inny współpracownik M. Panicia, Tibor Várady, S. Milošević w pewnym momencie zdał sobie sprawę z realnego niebezpieczeństwa zachodniej interwencji wojskowej przeciwko Serbii⁵⁷. Dlatego, wystawiając amerykańskiego milionera, „wyciągnął królika z kapelusza”, chcąc przedstawić światu zaskakującą politycznie ofertę⁵⁸.

Przez kilka tygodni po opisanej wcześniej rozmowie między M. Paniciem a S. Miloševiciem na najwyższych szczeblach władzy w FRJ panowała cisza informacyjna. Biznesmen zastanawiał się nawet, czy propozycja była aktualna. W tym samym czasie bez jego wiedzy władze jugosłowiańskie przygotowały dla niego paszport i dokumenty potwierdzające obywatelstwo jugosłowiańskie⁵⁹. W połowie czerwca 1992 r. oficjalnie zakomunikowano o jego kandydaturze. Przewodniczący SPS B. Jović stwierdził wówczas, iż dzięki M. Paniciowi kraj miał szansę szybko wyjść „z kryzysu gospodarczego i społecznego”⁶⁰. Jednak doradcy milionera, w tym doświadczony Scanlan, sugerowali, aby nie przyjmował on od razu propozycji prezydenta Serbii i jego sojuszników, jako że mogłoby to zostać odebrane, że był „marionetką Miloševicia”. M. Panić oświadczył więc, że był „głęboko zaszczy-

⁵⁵ D. Doder, L. Branson, op. cit., s. 134.

⁵⁶ M. Panic (with K. C. Murphy), op. cit., s. 38. Jak pisał S. Stojanović: „Nasza służba informacyjno-propagandowa była też w złym stanie [...] całkowicie kontrolowana przez rządzący reżim i, cokolwiek by nie robiła, nikt za granicą jej nie wierzy”. Według tego badacza i doradcy Ćosića, prezydent FRJ chciał wynająć znaną zagraniczną agencję PR, jednak Milošević się na to nie zgodził, gdyż „nigdy nie akceptował niczego, co nie podlegało jego całkowitej kontroli”. S. Stojanović, op. cit., s. 66.

⁵⁷ O niebezpieczeństwie zachodniej interwencji pisał także Ćosić. Por. D. Ćosić, *Piščevi*, s. 86, 89, 91.

⁵⁸ A. LeBor, op. cit., s. 199.

⁵⁹ M. M. Vukotić, op. cit., s. 107.

⁶⁰ M. T. Kaufman, *Yugoslavs Offer Post to American*, „The New York Times”, 17.06.1992, s. 7.

cony ofertą”, ale jako przyszły premier powinien wcześniej uzyskać dostateczne wsparcie nie tylko ze strony partii rządzącej, ale i innych ważnych ugrupowań politycznych, przedstawicieli Serbskiej Akademii Nauk i Sztuk (SANU) oraz świata biznesu⁶¹. Jego zdystansowane stanowisko było zaskoczeniem dla decydentów w Belgradzie. Wkrótce M. Panić otrzymał sygnały o poparciu udzielonym mu przez środowiska związane m.in. z SANU, częścią opozycji i patriarchą serbskim. Kilkakrotnie rozmawiał telefonicznie także z prezydentem FRJ D. Ćosićem, który namawiał go do przyjęcia propozycji⁶².

Szybko pojawił się jednak problem dotyczący niejasnego stanowiska administracji amerykańskiej. Wydaje się, że przedstawiciele Departamentu Stanu nie chcieli się zgodzić, aby ich obywatel pełnił wysokie funkcje publiczne w obcym państwie. Gdyby M. Panić na stałe wyjechał do „nowej” Jugosławii, na którą przecież nałożono wówczas sankcje, mógłby nawet stracić obywatelstwo⁶³. Otoczenie George’a Busha nie chciało w samym środku prezydenckiej kampanii wyborczej angażować się na forum międzynarodowym, zwłaszcza na Bałkanach, ponadto administracja prezydenta nie wierzyła w polityczne plany milionera. Jak przyznał jeden ze współpracowników Lawrance’a Eagleburgera⁶⁴ z Departamentu Stanu, „Larry nigdy nie dawał Panicowi najmniejszych szans. Był przekonany, że będzie marionetką Miloševicia i określał go: «ten głupiec» lub «ten cholerny idiota»”. Inny przedstawiciel władz amerykańskich stwierdził: „Wszyscy myśleliśmy, że Panić był mało znaczącą postacią. Może się myliliśmy, jednak tak go wtedy odbieraliśmy. Faktem jest, że był dla nas tajemnicą i nie mieliśmy nad nim kontroli”⁶⁵. Współpracownicy M. Panicia starali się przekonać Białą Dom i Departament Stanu do jego planów politycznych. W tym celu wykorzystywali kontakty z administracją, wpływowymi kongresmenami i przedstawicielami świata biznesu. I tak przedstawili oni np. aprobującą decyzję Sądu Najwyższego USA, dotyczącą polityka i rabina Meira Kahane’a – amerykańskiego Żyda, który w latach 70. został wybrany do Knesetu. Na początku lipca 1992 r. M. Panić wydał oświadczenie, że przyjmie ofertę z FRJ,

⁶¹ M. Panic (with K. C. Murphy), op. cit., s. 40–41.

⁶² Por. D. Ćosić, *Piščevi*, s. 79, 83.

⁶³ Jego doradca i przyjaciel Ted Olic wspominał: „Toczyły się zażarte spory, czy pozwolić mu wyjechać do Serbii, a w pewnym momencie groziło mu nawet pozbawienie obywatelstwa, a także całego majątku, jeśli się na to zdecyduje. [...] Ostatecznie ustalono, że nie byłby to pierwszy przypadek, gdyby obywatel amerykański został premierem obcego kraju. Na przykład premier Izraela, Golda Meir, miała obywatelstwo amerykańskie”. M. M. Vukotić, op. cit., s. 109.

⁶⁴ Lawrence Eagleburger (1930–2011) – amerykański dyplomata, pracował m.in. na placówkach w Belgradzie, w tym jako ambasador (1977–1981), powrócił do Departamentu Stanu w 1989 r. jako zastępca Jamesa Bakera, a następnie jako sekretarz stanu (1992–1993). Uważany był za eksperta ds. bałkańskich.

⁶⁵ M. Panic (with K. C. Murphy), op. cit., s. 44. O sceptycznym podejściu niektórych przedstawicieli administracji Busha wobec misji Panicia zob. także D. Binder, *American Flies to Belgrade to Take Top Yugoslav Post*, „The New York Times”, 3.07.1992, s. 8.

niezależnie od konsekwencji. W obliczu faktów dokonanych administracja amerykańska ostatecznie dała „zielone światło” dla jego misji. Jednak, jak zauważył później dziennikarz David Binder, M. Panić pojawił się na początku lipca w FRJ „ze zgodą, ale nie z błogosławieństwem rządu Stanów Zjednoczonych”⁶⁶.

Przyleciał on do Belgradu 2 lipca 1992 r., oczekiwany przez wielu ważnych polityków i zwykłych obywateli. D. Ćosić opisał go w następujący sposób: „Przystojny, serdeczny, błyskotliwy, bezkompromisowy mężczyzna. [...] Jego wypowiedzi są spontaniczne i nierealistyczne. Nie wie, skąd się wziął ani co go czeka. Przyniósł nam radość, pewność siebie, nadzieję i śmiech, o których zapomnieliśmy po śmierci Tity”⁶⁷. M. Panić zyskał wówczas przydomek „Ross Perot Bałkanów” – porównywano go z innym amerykańskim milionerem zaangażowanym w politykę, który jako kandydat niezależny startował w wyborach na prezydenta USA w 1992 r.⁶⁸ Wraz z rozpoczęciem procesu formowania składu rządu pojawił się problem z doбором ministrów. SPS, S. Milošević i strona czarnogórska chcieli wprowadzić do gabinetu federalnego jak najwięcej swoich polityków. Przy wsparciu D. Ćosića milioner z Ameryki zdołał jednak przeforsować wielu własnych kandydatów. W rządzie zasiadli jego współpracownicy z ICN, część miała amerykańskie obywatelstwo⁶⁹.

14 lipca 1992 r. M. Panić został oficjalnie zaprzysiężony przez parlament FRJ jako pierwszy premier tego państwa. Przedstawił plan działania na rzecz pokoju, m.in. obiecał wycofać wszystkie jugosłowiańskie jednostki wojskowe, w tym oddziały paramilitarne, z BiH, wzywał do zawieszenia broni, zakończenia czystek etnicznych, które nazwał „hańbą naszego narodu”, proponował także negocjacje w sprawie uznania Słowenii, Chorwacji, Macedonii oraz BiH⁷⁰. W trakcie wystąpienia ogłosił skład rządu, zapowiadając: „Jesteście świadkami historycznej zmiany systemu. To nie jest rząd polityczny, to rząd ekspertów”⁷¹. Jego współpracownikami mieli być m.in.: wicepremier i minister finansów Oskar Kovač⁷², wicepremier Radoje Kontić⁷³, minister spraw zagranicznych V. Jovanović, minister spraw wewnętrznych Pavle Bulatović⁷⁴,

⁶⁶ D. Binder, *Digging in against the Serbs' Svengali*, „The New York Times”, 25.08.1992, s. 10.

⁶⁷ D. Ćosić, *Piščevići*, s. 97.

⁶⁸ M. Axelrod, op. cit., s. 179; G. Crouch, *Can-Do entrepreneur will tackle Balkan war: Belgrade: Southland's Milan Panic may have taken on his toughest task in agreeing to be Yugoslav premier*, 3.7.1992, <https://www.latimes.com/archives/la-xpm-1992-07-03-mn-1518-story.html> [dostęp: 12.09.2025].

⁶⁹ Nie podobało się to niektórym Serbom, o czym pisał prezydent FRJ: „Jego biuro jest pełne Amerykanów, których sprowadził ze swojej firmy, co wywołuje wielki bunt w społeczeństwie”. D. Ćosić, *Piščevići*, s. 99. Zob. także S. Gryzunov, G. Sisoiev, op. cit., s. 39; R. Thomas, op. cit., s. 123.

⁷⁰ *Savezna Skupština izabrala prvu Vladu FRJ*, „Borba”, 15.07.1992, s. 1; M. Panic (with K. C. Murphy), op. cit., s. 55; A. LeBor, op. cit., s. 200.

⁷¹ M. M. Vukotić, op. cit., s. 130.

⁷² Oskar Kovač (1937–2021) – serbski ekonomista, wykładowca i polityk, członek SPS.

⁷³ Radoje Kontić (ur. 1937) – czarnogórski polityk, działacz partii komunistycznej Jugosławii, premier Czarnogóry 1989–1991, wicepremier w rządzie Panicia, po jego odwołaniu premier FRJ 1993–1998, członek DPS.

⁷⁴ Pavle Bulatović (1948–2000) – czarnogórski polityk, jako sojusznik Miloševića był ministrem obrony FRJ (1993–2000).

minister gospodarki Nikola Sainović⁷⁵, minister sprawiedliwości Tibor Várady⁷⁶, ministrowie bez teki Radmila Milentijević⁷⁷ oraz Ljubiša Rakić⁷⁸. M. Panić rezerwował dla siebie kluczowe stanowisko ministra obrony FRJ⁷⁹. W rządzie znalazło się grono bliskich współpracowników prezydenta Serbii, który chciał kontrolować działania milionera z Ameryki, ale także grupa osób bliskich M. Panicowi. mających doświadczenie międzynarodowe. Jeden z komentatorów sceny politycznej w Belgradzie napisał wówczas: „Panić jest kapitanem statku niesfornych szaleńców, którzy najchętniej rzuciliby go rekinom i szarpali sterem na prawo i lewo”, jednak liczono, że „niektórzy z nich uświadomili sobie, że statek osiadł na mieliźnie i prawie zatonął”⁸⁰. Prasa krajowa i zagraniczna nierzadko z optymizmem komentowała powołanie rządu FRJ na czele z amerykańskim milionerem. „Jego rząd oznaczał ostateczne zerwanie z komunistyczną przeszłością” – pisano na łamach włoskiego dziennika „Corriere della Sera”, z kolei serbski tygodnik „NIN” ogłosił: „Panić jest człowiekiem zmian, który wyprowadza Serbię z ery neobolszewickiej w erę w demokratyczną”⁸¹.

W swoich wspomnieniach M. Panić marzył o stworzeniu w Serbii „Kalifornii Europy”, gdzie będą wprowadzone amerykańskie wartości polityczne, gospodarcze i społeczne⁸². Uważał też, że warunkiem normalizacji stosunków z Zachodem było ustąpienie S. Miloševicia ze stanowiska prezydenta. Opinię tę podzielał D. Čosić – podczas jednej z rozmów z B. Joviciem miał on oświadczyć, że M. Panić przywiózł do Serbii „jasne przesłanie – Milošević musi zostać usunięty. Bez tego nie ma możliwości, by cokolwiek zdziałać”⁸³. Sam S. Milošević odparł jednak, że mogłby opuścić urząd tylko wówczas, gdyby premier federacji nakłonił ONZ do zniesienia

⁷⁵ Nikola Sainović (ur. 1948) – serbski polityk, współpracownik Miloševicia i członek SPS, premier Serbii (1993–1994), następnie do 2000 r. był wicepremierem FRJ i specjalnym wysłannikiem Miloševicia do Kosowa. Skazany przez Trybunał Karny dla byłej Jugosławii za zbrodnie w Kosowie, został przedterminowo zwolniony w 2015 r.

⁷⁶ Tibor Várady (ur. 1939) – wybitny prawnik i wykładowca, Węgier z Nowego Sadu. Studiował wspólnie z Miloševiciem prawo na Uniwersytecie Belgradzkim.

⁷⁷ Radmila Milentijević (1931–2022) – serbska historyczka i wykładowczyni pracująca przez wiele lat w USA, jedna z czołowych przedstawicielek lobby proserbskiego na Zachodzie. Stała na czele serbskiego ministerstwa informacji w latach 1997–1998.

⁷⁸ Ljubiša Rakić (1931–2022) – naukowiec, akademik, wykładowca na Uniwersytecie Belgradzkim, pracujący także m.in. w Stanach Zjednoczonych. Wieloletni przyjaciel M. Panicia. W 1992 r. został doradcą i wicepremierem w jego rządzie – pomimo sprzeciwu S. Miloševicia. Po odejściu z polityki został zatrudniony przez Panicia w ICN jako wiceprezes.

⁷⁹ Ówczesnym szefem sztabu armii FRJ był gen. Života Panić, lecz nie łączyły ich więzy rodzinne.

⁸⁰ S. Cerovic, *Harvard in Serbia. Tibor Varadi, expert*, „Vreme News Digest Agency”, nr 43, 13.07.1992, <https://serbiandigest.libraries.rutgers.edu/43/harvard-serbia> [dostęp: 11.07.2025].

⁸¹ M. M. Vukotić, op. cit., s. 135.

⁸² M. Panic (with K. C. Murphy), op. cit., s. 48; P. Hockenos, op. cit., s. 155. Scanlan namawiał Panicia, aby powrócił do Serbii dopiero po ustąpieniu Miloševicia, M. Panic (with K. C. Murphy), op. cit., s. 48.

⁸³ B. Jović, *Zadnji dnevi SFRJ. Odlomki iz dnevnika*, Ljubljana 1996, s. 470.

wszystkich sankcji przeciwko Jugosławii⁸⁴. Oczywiście należy wątpić w rzeczywistą gotowość S. Miloševicia do usunięcia się w cień serbsko-jugosłowiańskiej polityki. Pojawia się pytanie, czy ten doświadczony i wpływowy polityk mógłby faktycznie zrezygnować z władzy, którą posiadał kilka lat wcześniej? Ponadto, czy na taką kapitulację polityczną zgodziłaby się Mirjana Marković⁸⁵ – najbliższa Miloševiciowi osoba, żona i doradczyni?

Zasadniczymi wyzwaniem dla rządu M. Panicia były zdobycie zaufania przywódców Zachodu i skuteczne reprezentowanie interesu „nowej” Jugosławii w stosunkach międzynarodowych. Na początku lipca 1992 r. premier-elekt oświadczył, że traktował swoje zadanie jak misję pokojową: „Wiem, że idę na statek piracki. Ale jeśli zostanę kapitanem, statek piracki zamieni się w statek pokoju”. M. Panić ogłosił, że jego działalność rządowa potrwa dwa lata, po czym powróci on do Stanów Zjednoczonych, gdyż nie zamierzał rezygnować z obywatelstwa amerykańskiego⁸⁶. Fiaszkiem zakończyły się jednak jego plany dotyczące udziału w czerwcowym szczycie KBWE w Helsinkach. Tuż przed tym spotkaniem stojący na czele organizacji Komitet Wysokich Przedstawicieli poinformował o przedłużeniu okresu zawieszenia FRJ w prawach członka do października 1992 r. Uchylenie tej decyzji zależało od zmiany polityki Belgradu⁸⁷. Niezrażony tą decyzją M. Panić podążył do Helsinek, gdzie rozmawiał z sekretarzem stanu USA Jamesem Bakerem i ministrem spraw zagranicznych Rosji Andriejem Kozyriewem. Szef amerykańskiej dyplomacji oznajmił podczas spotkania, że Waszyngton nie kwestionował poczynań premiera jugosłowiańskiego, ale tak jak cały świat „będzie żądał od Jugosławii czynów, a nie tylko słów”⁸⁸.

⁸⁴ M. Panic (with K. C. Murphy), op. cit., s. 50n. Wielu obywateli „nowej” Jugosławii liczyło wówczas na sukces M. Panicia, jak i na zniesienie sankcji. Jak donosiła z Belgradu polska dziennikarka: „Kandydat na nowego premiera budzi za to nadzieję i zaufanie w ludziach dalekich od polityki. Liczą oni, że milioner z Ameryki będzie w stanie doprowadzić do zniesienia sankcji. Zdaniem ulicy, sankcje zostały nałożone na Jugosławię niesłusznie i są raczej wyrazem ciemnych amerykańsko-muzułmańsko-niemieckich interesów niż oburzenia jatką, jaka trwa w Bośni i Hercegowinie”. O. Skwiecińska, *Milioner z USA*, „Gazeta Wyborcza”, 9.07.1992, s. 6.

⁸⁵ W jednym z wywiadów małżonka Miloševicia przyznała, że propozycja i wybór Panicia był umotywowany nadzieją, iż doprowadzi on do zniesienia sankcji. Jednak Marković od początku uważała, iż obecność milionera w rządzie jest niepotrzebna, gdyż „można znaleźć premiera we własnym środowisku, spośród swoich rodaków”. M. Marković, *I will always be left-wing*, „The Student”, October, 1992 [w:] eadem, *Answer*, Kingston 1996, s. 166–167.

⁸⁶ D. Binder, *American Flies*, passim.

⁸⁷ *Decision of the Committee of Senior Officials on the Suspension of Partition by the FRY*, 7 July 1992 [w:] M. Weller, *The Crisis in Kosovo 1989–1999*, Cambridge 1999, s. 95. Nieskutecznie starał się te ustalenia zmienić Panić, który listownie prosił członków KBWE o powstrzymanie się na okres 100 dni z podjęciem decyzji o zawieszeniu lub wyrzuceniu z tej organizacji. Czas ten nowy premier „trzeciej” Jugosławii miał wykorzystać na energiczne działania na rzecz pokoju w BiH i w Chorwacji. Ch. Sudetic, *Yugoslav nominee pleads for a delay in reprisals*, „The New York Times”, 7.07.1992, s. 7.

⁸⁸ *Yugoslav premier-designate confers with summit leaders*, 10.07.1992, <https://www.upi.com/Archives/1992/07/10/Yugoslav-premier-designate-confers-with-summit-leaders/1348710740800/> [dostęp: 12.09.2025].

Powołanie na stanowisko premiera FRJ M. Panicia było taktycznym manewrem S. Miloševicia, podjętym w obliczu międzynarodowej izolacji i trudnej sytuacji wewnętrznej kraju. Głównym celem prezydenta Serbii było uformowanie władz federalnych utożsamianych z tzw. niezależnymi politykami – D. Ćosić i M. Panicem – co miało poprawić generalnie zły wizerunek międzynarodowy Jugosławii i Serbii oraz pomóc w przełamaniu negatywnego nastawienia Zachodu do Belgradu. Jednak to w rękach S. Miloševicia pozostawała realna władza w federacji. Misja „Serba z Ameryki”, pomimo jego szczerych chęci, zakończyła się zaledwie po kilku miesiącach. Ani M. Panić, ani D. Ćosić nie zdołali uzyskać prawdziwej niezależności politycznej w strukturach kontrolowanych przez środowisko powiązane ze S. Miloševiciem.

BIBLIOGRAFIA

Źródła opublikowane

- Baker J. A. III (with DeFrank T. M.), *The Politics of diplomacy. Revolution, war and peace 1989–1992*, New York 1995.
- Bulatović M., *Pravila ćutanja. Istiniti politički triler sa poznatim završetkom*, Beograd 2004.
- Ćosić D., *Piščevi zapisi (1992–1993)*, Beograd 2004.
- Jović B., *Od Gazimestana do Haga. Vreme Slobodana Miloševića*, Beograd 2009.
- Jović B., *Zadnji dnevni SFRJ. Odlomki iz dnevnika*, Ljubljana 1996.
- Koljević N., *Creating the Republika Srpska*, ed. M. Koljević, New York 2014.
- Marković M., *Answer*, Kingston 1996.
- Panic M. (with Murphy K. C.), *Prime minister for peace. My struggle for Serbian democracy*, Lanham 2015.
- The 'Yugoslav' crisis in international law: general issues. Part I*, red. D. Bethlehem, M. Weller, Cambridge 1997.
- Weller M., *The Crisis in Kosovo 1989–1999*, Cambridge 1999.

Opracowania

- Antonić S., *Još nije gotovo Milošević*, Beograd 2015.
- Antonić S., *Zarobljena zemlja. Srbija za vlade Slobodana Miloševića*, Beograd 2002.
- Awadziun M., *Obraz Serbii i Serbów w wojnie domowej w latach 1991–1995 jako przykład manipulacji mediów. Zarys problemu [w:] Poznać Balkany. Historia–polityka–kultura–języki. V*, red. K. Tarczyńska i A. Twardowska, Toruń 2013, s. 381–399.
- Axelrod M., *Big thoughts are free. The Authorized biography of Milan Panić*, New York 2015.
- Bert W., *The Reluctant superpower. United States' policy in Bosnia, 1991–1995*, Basingstoke 1997.
- Bichta T., Wichmanowski M., *System polityczny Czarnogóry [w:] Systemy polityczne państw bałkańskich*, red. T. Bichta, M. Podolak, Lublin 2012, s. 195–223.
- Brock P., *Media cleansing: dirty reporting. Journalism and tragedy in Yugoslavia*, foreword by D. Binder, Los Angeles 2006.
- Bujwid-Kurek E., *Państwa południowosłowiańskie. Szkice politologiczne*, Kraków 2008.
- Burg S. L., Shoup P. S., *The War in Bosnia-Herzegovina. Ethnic conflict and international intervention*, Armonk–New York–London 2000.
- Czerwiński M., *Chorwacja. Dzieje, kultura, idee*, Kraków 2020.
- Djokić D., *A Concise history of Serbia*, Cambridge 2023.

- Djukić S., *Milošević and Marković. A Lust for power*, Montreal 2001.
- Doder D., Branson L., *Milosevic. Portrait of a tyrant*, New York 1999.
- Donia R. J., *Karadžić. Rzeźnik Bośni*, Warszawa 2023.
- Gallagher T., *The Balkans after the Cold War. From tyranny to tragedy*, London 2003.
- Goati V., *Izbori u Srbiji i Crnoj Gori od 1990. do 2013. i u FRJ od 1992. do 2003.*, Beograd 2013.
- Gryzunov S., Sisoiev G., *The Balkan prophet*, Belgrade 2011.
- Hoare M. A., *Wojna jugosłowiańska [w:] Polityka Europy Środkowej i Południowo-Wschodniej po 1989 roku*, red. S. P. Ramet, Warszawa 2012, s. 139–164.
- Hockenos P., *Homeland calling exile patriotism & the Balkan wars*, Ithaca–London 2003.
- Klemenčič M., *The International community and the FRY/Belligerents, 1989–1997 [w:] Confronting the Yugoslav controversies. A Scholars' initiative*, red. Ch. Ingrao, T. A. Emmert, West Lafayette 2012, s. 155–201.
- Korzeniewska-Wiszniewska M., *Serbia pod rządami Slobodana Miloševića. Serbska polityka wobec rozpadu Jugosławii w latach dziewięćdziesiątych XX wieku*, Kraków 2008.
- Korzeniewska-Wiszniewska M., *Slobodan Milošević – od przywódcy narodowego do zbrodniarza wojennego [w:] Studia nad przywództwem politycznym. Ustalenia metodologiczne i praktyka*, red. A. Kasińska-Metryka, Toruń 2011.
- Kovačević S., Dajić P., *Chronology of the Yugoslav crisis (1942–1993)*, Belgrade 1994.
- LeBor A., *Milosevic. A Biography*, New Haven–London 2004.
- Mikucka-Wójtowicz D., *Demokratyczna transformacja w Serbii i Chorwacji w latach 1990–2010*, Kraków 2014.
- Mikucka-Wójtowicz D., *Ewolucja systemu wyborczego Serbii w latach 1990–2011. Od manipulacji do demokratyzacji*, „Studia Polityczne” 2012, nr 30, s. 77–108.
- Paszkiewicz J., *Historia Serbii. Dzieje państwa i narodu XIX–XX w.*, Poznań 2025.
- Pawłowski K., *Polityka Federacyjnej Republiki Jugosławii wobec konfliktu zbrojnego w Bośni i Hercegowinie (1992–1995) [w:] Bośnia i Hercegowina 15 lat po Dayton. Przeszłość–teraźniejszość–perspektywy. Studia i szkice*, red. P. Chmielewski, S. L. Szczesio, Łódź 2011, s. 133–157.
- Rusek B., Ingrao Ch., *The “Mortar massacres”: a controversy revisited*, „Nationalities Papers” 2004, t. 32, nr 4, s. 827–852.
- Sadkovich J. J., *The U.S. media and Yugoslavia, 1991–1995*, Westport 1998.
- Stojanović S., *Serbia. The democratic revolution*, New York 2003.
- Szczepański W., *Główne problemy polityczne jugosłowiańskiej Republiki Czarnogóry w okresie od kwietnia 1992 r. do marca 1999 r. [w:] Balkany w XX i XXI wieku. Historia–polityka–kultura. Materiały z konferencji „Poznać Balkany”. Toruń, 29 maja 2009 roku*, red. H. Stys, Sz. Sochacki, Toruń 2009, s. 43–59.
- Taylor M., *Warrior CEO. The Remarkable journey of Milan Panic and ICN Pharmaceuticals*, Newport Coast 2019.
- Testy K., *Commentary on White v. Panic [w:] Feminist judgments: corporate law rewritten*, red. A. M. Choike, U. R. Rodrigues, K. A. Williams, Cambridge 2023, s. 246–265.
- Thomas R., *Serbia under Milošević. Politics in the 1990s*, London 2000.
- Vucetić S., *Serbia and Montenegro: from federation to confederation [w:] Between authoritarianism and democracy. Serbia, Montenegro and Croatia*, t. 1 (Institutional framework), red. D. Vujadinović [et al.], Belgrade 2003, s. 73–88.
- Vukotić M. M., *The Mission of peace. Dayton was his idea*, Belgrade 2014.
- Waldenberg M., *Rozbicie Jugosławii od separacji Słowenii do wojny kosowskiej*, Warszawa 2003.
- Walkiewicz W., *Jugosławia. Państwa sukcesyjne*, Warszawa 2009.
- Walkiewicz W., *Obszar postjugosłowiański na mapie bezpieczeństwa zbiorowego. Zaszłości i perspektywy [w:] Wielowymiarowość bezpieczeństwa wewnętrznego i zewnętrznego*, red. W. Walkiewicz, Warszawa–Białystok 2015, s. 179–197.
- Wojnicki J., *Proces instytucjonalizacji przemian ustrojowych w państwach postjugosłowiańskich*, Pułtusk 2007.

- Wybranowski D., *Między niepodległością a dezintegracją. Bośnia i Hercegowina w XX i XXI wieku*, Szczecin 2011.
- Zacharias M. J., *Komunizm, federacja, nacjonalizmy. System władzy w Jugosławii 1943–1991. Powstanie, przekształcenia, rozkład*, Warszawa 2004.
- Zacharias M. J., *Rozpad Związku Komunistów Jugosławii w 1990 r.*, „Dzieje Najnowsze” 2002, R. XXXIV, nr 3, s. 111–139.
- Żukiewicz P., *Pozycja ustrojowa rządu w państwach postjugosłowiańskich. Analiza prawnoporównawcza*, Wrocław 2017.
- Żurek P., *Słowenia w walce o niepodległość (1980–1992). Wyjść z cienia Jugosławii*, Kraków 2019.

Prasa

- „Borba” (1991–1992).
- „Gazeta Wyborcza” (1992).
- „The New York Times” (1992).
- „Wprost” (1992).

Netografia

- Ambassador Vladislav Jovanović, interviewed by Biljana Jovic*, <https://www.adst.org/OH%20TOCs/Jovanović.Vladislav.English.pdf> [dostęp: 10.07.2025].
- Cerovic S., *Harvard in Serbia. Tibor Varadi, Expert*, „Vreme News Digest Agency”, nr 43, 13.07.1992, <https://serbiandigest.libraries.rutgers.edu/43/harvard-serbia> [dostęp: 11.07.2025].
- Crouch G., *Can-Do Entrepreneur will tackle Balkan war: Belgrade: Southland's Milan Panic may have taken on his toughest task in agreeing to be Yugoslav premier*, 3.7.1992, <https://www.latimes.com/archives/la-xpm-1992-07-03-mn-1518-story.html> [dostęp: 12.09.2025].
- Eastern Europe focus on business*, 30.04.1991, <https://www.upi.com/Archives/1991/04/30/Eastern-Europe-Focus-on-Business/2062564099780/> [dostęp: 11.09.2025].
- Historia*, <https://www.icnpolfa.pl/pl/historia/> [dostęp: 14.09.2025].
- ICN Pharmaceuticals, Inc.*, <https://www.encyclopedia.com/books/politics-and-business-magazines/icn-pharmaceuticals-inc> [dostęp: 12.09.2025].
- Transkrypcja przesłuchania B. Jovicia, sprawa Slobodan Milošević (IT-02-54), 18.11.2003, https://www.icty.org/x/cases/slobodan_milosevic/trans/en/031118ED.htm [dostęp: 12.07.2025].
- Yugoslav premier-designate confers with summit leaders*, 10.07.1992, <https://www.upi.com/Archives/1992/07/10/Yugoslav-premier-designate-confers-with-summit-leaders/1348710740800/> [dostęp: 12.09.2025].

